

Χάρη Συμεωνίδου

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ ΡΟΛΩΝ
ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις βιομηχανικές χώρες η οικιακή εργασία και η επαγγελματική απασχόληση είναι διαχωρισμένες και το ωράριο εργασίας είναι τις πιο πολλές φορές ανελαστικό. Οι γυναίκες είτε έχουν την αποκλειστική ευθύνη των οικιακών εργασιών και της ανατροφής των παιδιών είτε δαπανούν περισσότερο χρόνο στο νοικοκυριό από τους συζύγους τους. Δεδομένου ότι οι υπηρεσίες για τη φροντίδα των παιδιών (παιδικοί σταθμοί, κλπ.) δεν καλύπτουν τις υπάρχουσες ανάγκες και είναι συχνά δαπανηρές, οι γυναίκες τείνουν να περιορίσουν τις υποχρεώσεις τους είτε μέσα στο νοικοκυριό είτε στην επαγγελματική τους δραστηριότητα.¹ Η σύγκρουση των ρόλων μητέρας - εργαζόμενης θεωρείται ότι προκύπτει από την ασυμβατότητα των δύο αυτών ρόλων (Kurinsky, 1977). Γι' αυτό μερικές γυναίκες προτιμούν την επαγγελματική απασχόληση και περιορίζουν το μέγεθος της οικογένειάς τους αντί να παραβλέψουν τη δυνατότητα απόκτησης εισοδήματος. Ως αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας οι εργαζόμενες γυναίκες έχουν μικρότερη οικογένεια από εκείνες που δεν εργάζονται. Εντούτοις στις υπό ανάπτυξη χώρες οι ρόλοι της μητρότη-

Η κ. Χάρη Συμεωνίδου είναι ερευνήτρια στο ΕΚΚΕ.

1. Οι περισσότερες σχετικές έρευνες θεωρούν δεδομένο τον καταμερισμό των ρόλων των δύο φύλων μεταξύ εργασίας και οικογένειας, ενώ παραγνωρίζεται η οικονομική διάσταση της εργασίας των γυναικών στο νοικοκυριό και στην ανατροφή των παιδιών. Το αποτέλεσμα είναι ότι η αντίφαση μεταξύ μητρότητας και εργασίας αντιμετωπίζεται ως υποκειμενικό γεγονός, δηλαδή ως προσωπική υπόθεση της κάθε γυναίκας ξεχωριστά, που συγκρούεται (και ταλαντεύεται) ανάμεσα σε δύο ρόλους κοινωνικά δεδομένους. Η βιβλιογραφία που ακολουθεί αναφέρεται κυρίως στο αποτέλεσμα της σύγκρουσης και όχι στις αιτίες που έχουν προκαλέσει το «δίλημμα» απασχόλησης. Θεωρούμε όμως σκόπιμο να υπογραμμίσουμε την κοινωνική διάσταση της σύγκρουσης αυτής. (Βλ. σχετικά με το θέμα Μαγγιάρου, 1985).

τας και της επαγγελματικής απασχόλησης έξω από το σπίτι φαίνεται ότι συχνά συμβιβάζονται. Ένας βασικός λόγος είναι ότι οι γυναίκες απασχολούνται συνήθως σε γεωργικά επαγγέλματα σε οικογενειακές επιχειρήσεις, όπου βοηθούν όλα τα μέλη της οικογένειας (Jaffe και Azumi, 1960· Stycos και Weller, 1967) και συχνά η φροντίδα των παιδιών μοιράζεται και στα άλλα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας (Hass, 1972· Standing, 1978). Κατά αντίστοιχο τρόπο, στις υπό ανάπτυξη χώρες παρατηρείται αρνητική σχέση μεταξύ γυναικείας απασχόλησης και γονιμότητας σε περιπτώσεις όπου η φροντίδα των παιδιών και η εργασία δεν συμβιβάζονται μεταξύ τους, όπως π.χ. στις περιπτώσεις εργασίας στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας, στις αστικές περιοχές. Για παράδειγμα, ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας και η γυναικεία απασχόληση συσχετίζονται αρνητικά στις μεγαλουπόλεις είκοσι υπό ανάπτυξη χωρών (Collver και Langlois, 1962). Αρνητική σχέση παρατηρείται επίσης στο Περού (Heer, 1964), στη Βραζιλία (Gendell, 1967), στη Νιγηρία (Feyisetan, 1985) και στο Μεξικό, σε περιπτώσεις όπου η εργασία και η φροντίδα του παιδιού είναι ανταγωνιστικές της χρήσης του χρόνου (Smith, 1981). Στην Ελλάδα έχει παρατηρηθεί αρνητική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών (Μουσουρού, 1983· Συμεωνίδου, 1986· Symeonidou, 1988). Εντούτοις αντιφατικά αποτελέσματα εμφανίζονται συχνά στις υπό ανάπτυξη χώρες, που μερικές φορές οφείλονται σε μεθοδολογικά προβλήματα στη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας (Hollerbach, 1980). Τέλος, πρόσφατες έρευνες σε ανεπτυγμένες χώρες διαπιστώνουν ότι αν εξασφαλίζονται οι απαραίτητες προϋποθέσεις για τη φύλαξη των παιδιών, η γονιμότητα και η επαγγελματική απασχόληση μπορούν είτε να συμβιβάζονται (Falconer, 1983, Veron, 1987) είτε να παρουσιάζουν πολύ μικρό βαθμό ασυμβατότητας (Gurak και Kritz, 1982). Ακόμα και θετική σχέση παρατηρήθηκε στη Γιουγκοσλαβία (Macuga, 1985) και στη Δυτική Γερμανία μεταξύ επαγγελματικής απασχόλησης και γονιμότητας (Zimmermann, 1984).

ΣΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΡΟΛΟΥΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΦΥΛΩΝ

Ένας παράγοντας που επιδρά στη συμπεριφορά των γυναικών ως προς τους ρόλους της μητέρας και της εργαζόμενης είναι οι αντιλήψεις τους για τους ρόλους των δύο φύλων (Mason, 1974). Οι στάσεις για τους ρόλους των δύο φύλων μπορούν να χαρακτηριστούν ως «ριζοσπαστικές» ή «παραδοσιακές» (Kupinsky, 1977). Η μετακίνηση από παραδοσιακές σε ριζοσπαστικές στάσεις θεωρείται ότι επιδρά στο εργατικό δυναμικό γενικά, αλλά και ειδικότερα

μετά τη γέννηση του πρώτου παιδιού (Hollerbach, 1980).

Οι αντιλήψεις των γυναικών για τους ρόλους των δύο φύλων συχνά εμφανίζονται σε εμπειρικές έρευνες ως βασικός παράγοντας που επηρεάζει τη σχέση γονιμότητας – επαγγελματικής απασχόλησης. Για τη Λατινική Αμερική ο Hass (1972) συμπεραίνει ότι οι στάσεις των γυναικών, όσον αφορά τους ρόλους τους, έχουν μεγαλύτερη σχέση με τη γονιμότητα από την εργασιακή τους κατάσταση. Χρησιμοποιώντας τα δεδομένα από μεγαλουπόλεις των Ηνωμένων Πολιτειών, ο Scanzoni (1975) διαπιστώνει ότι οι εργαζόμενες σύζυγοι τείνουν να έχουν σημαντικά υψηλότερες τιμές νεοτεριστικών αντιλήψεων. Επίσης τείνουν να έχουν υψηλότερο βαθμό αυτοεκτίμησης, να παντρεύονται αργότερα, να αποκτούν αργότερα το πρώτο τους παιδί και να επιθυμούν –και πράγματι να αποκτούν– λιγότερα παιδιά από τις μη εργαζόμενες συζύγους. Εκτιμώντας τη σχέση των στάσεων για τους ρόλους των δύο φύλων με την απασχόληση και τη γονιμότητα, ο Scanzoni (1975) συμπεραίνει ότι οι στάσεις ασκούν την ισχυρότερη επίδραση και επηρεάζουν τόσο την επαγγελματική απασχόληση όσο και τη γονιμότητα: Η έκταση της αρνητικής επίδρασης της επαγγελματικής απασχόλησης στη γονιμότητα καθορίζεται από τις στάσεις της εργαζόμενης γυναίκας για τους ρόλους των δύο φύλων. Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξαν και άλλοι ερευνητές. Υποστηρίζεται π.χ. ότι όσο περισσότερο οι γυναίκες προσανατολίζονται σε παραδοσιακούς ρόλους, τόσο πιθανότερο είναι να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην οικογενειακή ζωή (Havens, 1972) και μικρότερη στην επαγγελματική απασχόληση. Όταν επίσης εργάζονται να θεωρούν ότι ο μη οικογενειακός τους ρόλος είναι το αποτέλεσμα οικονομικής ανάγκης και μόνο (Kurinsky, 1977). Μπορεί επίσης να θεωρούν την οικονομική τους δραστηριότητα ως μέσο για την εξοικονόμηση χρημάτων που θα τα χρησιμοποιήσουν όταν θα αποκτήσουν παιδιά (Kurinsky, 1971). Οι γυναίκες αυτές θεωρούν ότι είναι πρωταρχικά μητέρες και νοικοκυρές. Όταν είναι αναγκαίο, θα διαθέσουν χρόνο από το ρόλο της μητέρας για να συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό. Ωστόσο επειδή δεν έχουν έντονο ενδιαφέρον για τον μη οικογενειακό τους ρόλο, η γονιμότητά τους δεν μειώνεται ή μειώνεται λιγότερο σε σύγκριση με τις γυναίκες που έχουν έντονο ενδιαφέρον για την εργασία τους (π.χ. Booth και Duvall, 1981· Kyriazis και Henripin, 1982). Αντίθετα, οι γυναίκες με ριζοσπαστικές αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων δεν θεωρούν τον μη οικογενειακό τους ρόλο ως το αποτέλεσμα μόνο οικονομικής ανάγκης (π.χ. Mason, 1974), έχουν έντονο ενδιαφέρον για την επαγγελματική τους απασχόληση και θεωρούν το ρόλο της μητέρας ασυμβίβαστο με το ρόλο της εργαζόμενης. Και στην ομάδα αυτή οι εργαζόμενες γυναίκες κατά διαστήματα διακόπτουν την εργασία τους για να αποκτήσουν παιδιά (Kurinsky, 1971· Tien, 1967), αλλά το μέγεθος της οικογένειάς τους είναι μικρότερο από

το μέγεθος της οικογένειας των γυναικών με παραδοσιακές αντιλήψεις (Clarkson κ.ά., 1971· Kupinsky, 1971· Mason, 1974, Safilios-Rothschild, 1970, 1972· Scanzoni, 1975· Shortlidge και Kohen, 1975· Tien, 1965, 1867).

Ωστόσο στην Ελλάδα φαίνεται ότι, για λόγους που θα αναφερθούν παρακάτω, συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο: οι γυναίκες με ριζοσπαστικές αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων αποκτούν περισσότερα παιδιά από τις γυναίκες με παραδοσιακές αντιλήψεις (Symeonidou, 1988).

Ο Scanzoni (1975) συσχετίζει τις στάσεις για τους ρόλους των δύο φύλων με τη θεωρία της μεγιστοποίησης της χρησιμότητας. Διαπιστώνει ότι οι γυναίκες είναι πιθανό να αναζητούν μη παραδοσιακές ενασχολήσεις όταν πιστεύουν ότι οι ενασχολήσεις αυτές θα είναι εξίσου ή ακόμα πιο ελκυστικές από την απόκτηση ενός παιδιού. Αναμένεται επομένως ότι στις περιπτώσεις που το οικονομικό ευκαιριακό κόστος, δηλαδή το εισόδημα που χάνει μια γυναίκα επειδή εργάζεται λιγότερο ή απέχει εντελώς από το εργατικό δυναμικό κατά την εποχή της γέννησης και ανατροφής των παιδιών (π.χ. Cramer, 1979), υπερβαίνει τα οφέλη από τα παιδιά, η γυναίκα θα καθυστερεί την απόκτησή τους ή και θα μειώνει τον αριθμό τους, δίνοντας έμφαση στο ρόλο της εργαζόμενης. Αντίστροφα, αν οι προτιμήσεις για την απόκτηση παιδιών υπερσχύουν από το αντίστοιχο κόστος, τότε είναι πιθανότερο οι γυναίκες να δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο της μητρότητας και να μην εργάζονται (Kupinsky, 1977). Συνήθως το ευκαιριακό κόστος είναι πολύ υψηλότερο στις γυναίκες με ριζοσπαστικές αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων (Scanzoni, 1975), γιατί η ριζοσπαστικότητα αυτή συνδέεται με υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης και συνεπώς με υψηλότερο πραγματικό ή αναμενόμενο εισόδημα από την εργασία (Symeonidou, 1988).

Το κόστος και τα οφέλη που προκύπτουν από τα παιδιά, με δεδομένη τη δέσμευση της φύλαξής τους, καθορίζονται σ' ένα βαθμό από τις ευκαιρίες της επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών, από τις διαφορές των μισθών ανδρών-γυναικών, τις στάσεις (των γυναικών και του πληθυσμού γενικότερα) για τους ρόλους των δύο φύλων, και το ενδιαφέρον των γυναικών για την εργασία τους (Hollerbach, 1980). Η γυναικεία απασχόληση υποστηρίζεται σε εκείνες τις ομάδες πληθυσμού που αναμένεται ότι είτε δεν θα επηρεάσει είτε θα βελτιώσει «τη θέση» της οικογένειας (Oppenheimer, 1977). Διαφορετικά, αν η κοινωνική θέση της οικογένειας απειλείται, ή η εργασία του συζύγου ως κύριου οικονομικού υποστηρικτή του νοικοκυριού επηρεάζεται αρνητικά, τότε μπορεί να προτιμηθεί η επαγγελματική απασχόληση στο σπίτι (ως λιγότερο ορατή), ή η ευκαιριακή απασχόληση (Hollerbach, 1980).

Στην Ελλάδα έχει εντοπιστεί ότι οι σημαντικότεροι παράγοντες που επιδρούν στη ζήτηση για γυναικεία απασχόληση στην αγορά εργασίας είναι το επίπεδο των μισθών, το επίπεδο παραγωγής και η κλαδική σύνθεση της οικο-

νομίας (Πετρινωτή-Κώνστα, 1981). Εξετάζοντας το θέμα με βάση τους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες που αφορούν την οικογένεια, στατιστικά σημαντική θετική επίδραση στη γυναικεία απασχόληση μετά το γάμο φαίνεται ότι ασκούν το ευκαιριακό κόστος των γυναικών, το επίπεδο εκπαίδευσής τους και η διάρκεια της απασχόλησής τους πριν από το γάμο, ενώ ο αριθμός των ιδιόκτητων δωματίων του νοικοκυριού ασκεί στατιστικά σημαντική αρνητική επίδραση (Symeonidou, 1988).

Τέλος, ο ρόλος των γυναικών ως προς τη λήψη αποφάσεων μέσα στην οικογένεια είναι άλλος ένας σημαντικός παράγοντας ο οποίος επηρεάζει τη σχέση επαγγελματικής απασχόλησης - γονιμότητας. Συχνά όταν μια σύζυγος εργάζεται και συμβάλλει στο οικογενειακό εισόδημα, είναι σημαντικότερη η συμμετοχή της στη λήψη αποφάσεων μέσα στην οικογένεια, συμπεριλαμβανομένων και των αποφάσεων για την απόκτηση παιδιών. Γι' αυτό, όταν η γυναίκα έχει «λόγο» στις οικογενειακές υποθέσεις, ο αριθμός των παιδιών δεν υπερβαίνει τον αριθμό που αυτή επιθυμεί (Weller, 1968a).

Μπορεί επομένως να προβλέψει κανείς ότι η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό σε μια κοινωνία θα επιδρά στις στάσεις των γυναικών για τους ρόλους τους. Η οικονομική συμβολή τους και το ενδιαφέρον που έχουν οι ίδιες για την εργασία τους θα αποκτούν συνεχώς αυξανόμενη βαρύτητα ως προς τη λήψη αποφάσεων σχετικά με τη συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό, υπερβαίνοντας τους κοινωνικούς ανασταλτικούς παράγοντες (Hollerbach, 1980). Επιπλέον, η σταδιακή μεταβολή στις αντιλήψεις σχετικά με τους ρόλους των δύο φύλων (π.χ. αυξανόμενη συμμετοχή των ανδρών στη φύλαξη των παιδιών) αλλά και οι αυξανόμενες κοινωνικές παροχές (π.χ. παιδικοί σταθμοί), πιθανόν να οδηγήσουν στη σταδιακή εξάλειψη της αρνητικής συσχέτισης μεταξύ γονιμότητας και απασχόλησης των γυναικών (Ni Bhrolchain, 1980). Βασικό ρόλο στην εξάλειψη της σχέσης αυτής πιστεύεται ότι θα παίξουν επίσης οι μεταβολές που συντελούνται στον τομέα της εργασίας λόγω της τεχνολογικής εξέλιξης (π.χ. μείωση ωραρίων εργασίας, δυνατότητα απασχόλησης στο σπίτι κλπ.).

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ

Ο τρόπος που αντιλαμβάνεται η γυναίκα το ρόλο της ως εργαζόμενης, καθώς και ο τρόπος που λειτουργεί μέσα στο ρόλο αυτό, επιδρά άμεσα τόσο στην αντίληψή της για το ρόλο της μητρότητας όσο και στον αριθμό των παιδιών που αποκτά. Για την προσέγγιση αυτή χρησιμοποιούνται οι ακόλουθες υποθέσεις: Η υπόθεση της υπογονιμότητας, η υπόθεση της προηγούμενης εργα-

σιακής εμπειρίας και η υπόθεση της ικανοποίησης—κινήτρων—ενδιαφέροντος για την εργασία (Kupinsky, 1977). Η υπόθεση της υπογονιμότητας υποστηρίζει ότι όσες γυναίκες έχουν προβλήματα στειρότητας ή μειωμένης γονιμότητας είναι πιο πιθανό να εργάζονται, εφόσον οι δεσμεύσεις από τα παιδιά περιορίζονται ή είναι ανύπαρκτες και ότι το γεγονός αυτό προκαλεί την αρνητική σχέση μεταξύ επαγγελματικής απασχόλησης και γονιμότητας (Kupinsky, 1977). Μερικές μελέτες έδειξαν ότι ο λόγος που παρατηρείται χαμηλότερος αριθμός γεννήσεων ανάμεσα στις εργαζόμενες γυναίκες είναι η βιολογική τους υπογονιμότητα (Britton και Langford, 1976· Freedman, Whelpton και Campbell, 1959a· Ware, 1976· Whelpton, Campbell και Patterson, 1966). Αφετέρου άλλες μελέτες, ελέγχοντας τον παράγοντα της βιολογικής γονιμότητας, υποστηρίζουν ότι η αρνητική σχέση της επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών και της γονιμότητας παρουσιάζεται και όταν αναλύονται μόνο γόνιμα ζευγάρια (Hass, 1971· Kupinsky, 1971· Symeonidou, 1988· Weller, 1967). Επομένως, στις παραπάνω περιπτώσεις η αρνητική σχέση που παρατηρείται μεταξύ επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών και γονιμότητας μπορεί να αποδοθεί στον εθελοντικό περιορισμό της γονιμότητας, ο οποίος πραγματοποιείται με τη χρήση αντισύλληψης. Ο Kupinsky (1977) επισημαίνει ότι οι εργαζόμενες γυναίκες επηρεάζονται από τις στάσεις του περιβάλλοντος που ευνοεί το μικρότερο μέγεθος οικογένειας και είναι πιο πιθανό να γνωρίζουν και να χρησιμοποιούν αποτελεσματικότερες μεθόδους αντισύλληψης από τις μη εργαζόμενες (π.χ. Britton και Langford, 1976· Freedman, Baumert και Bolte, 1959b· Myrdal και Klein, 1956· Safilios-Rothschild, 1970).

Ωστόσο, εδώ θα πρέπει να αναφερθούν οι παράγοντες που συνδέονται με τη μειωμένη γονιμότητα των εργαζόμενων γυναικών. Εξετάζοντας πρώτα την άποψη της εργασιακής εμπειρίας των γυναικών διαπιστώνεται ότι όσο μεγαλύτερη είναι η εργασιακή εμπειρία μετά το γάμο τόσο μεγαλύτερη είναι η αφοσίωση της γυναίκας στο ρόλο της εργαζόμενης (Sobol, 1973) και τόσο πιο ριζοσπαστικές είναι οι στάσεις της για τους ρόλους των δύο φύλων (Kupinsky, 1977). Η έννοια της αφοσίωσης στην εργασία δείχνει την ένταση της ικανοποίησης από την απασχόληση σε σύγκριση με την ικανοποίηση από μόνη την ύπαρξη των παιδιών (Hollerbach, 1980). Επιπλέον η εργασιακή εμπειρία συνδέεται με την έγκαιρη και αποτελεσματική χρήση μεθόδων ελέγχου των γεννήσεων (Freedman, Baumert και Bolte, 1959). Ως αποτέλεσμα των παραπάνω παραγόντων συχνά παρατηρείται αρνητική σχέση μεταξύ εργασιακής εμπειρίας και γονιμότητας (π.χ. Freedman και Coombs, 1966· Jensen, 1986· Mason, 1974· Namboodiri, 1964· Symeonidou, 1988· Weller, 1967). Η εργασιακή εμπειρία συνδέεται επίσης με τα επαγγελματικά σχέδια και την αναμενόμενη γονιμότητα. Όσο μεγαλύτερη είναι η ηλικία των γυναι-

κών και όσο μεγαλύτερες οι γνώσεις τους και η εμπειρία τους στην απασχόληση τόσο εντονότερη είναι η παρατηρούμενη αρνητική συσχέτιση μεταξύ επαγγελματικών σχεδίων και αναμενόμενης γονιμότητας (Υπόθεση εκμάθησης) (Stolzenberg και Waite, 1977).

Ο Weller (1967) θεωρεί ότι η εργασιακή εμπειρία, όπως αναφέρεται στα παραπάνω, συσχετίζεται έντονα με τη διάρκεια του γάμου. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιεί το «δείκτη εργασίας» (δηλαδή τη διάρκεια της επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών σε αναλογία με τη διάρκεια του γάμου) ως ένα καλύτερο μέτρο της επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών. Ο Kupinsky (1971) χρησιμοποίησε το δείκτη του Weller ως γενικό μέτρο για το ενδιαφέρον των γυναικών για την εργασία τους. Ο δείκτης εργασίας, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, συνδέεται αρνητικά με τη γονιμότητα (Groat κ.ά., 1976· Kupinsky, 1971· Symeonidou, 1988· Terry, 1974). Όμως ο δείκτης αυτός έχει το μειονέκτημα ότι δεν υπολογίζει την παρουσία των παιδιών ως ανασταλτικό παράγοντα στη γυναικεία απασχόληση. Ο Mason (1974) προτείνει ως μέτρο της αφοσίωσης στην εργασία έναν βελτιωμένο δείκτη, δηλαδή την αναλογία της έγγαμης ζωής στο εργατικό δυναμικό όταν δεν υπήρχαν παιδιά κάτω των 6 ετών, και καταλήγει ότι η σχέση μεταξύ της γονιμότητας και της απασχόλησης έχει μορφή U^2 . Ωστόσο, σύμφωνα με τον Kupinsky (1977) ούτε ο δείκτης του Weller (1967) ούτε εκείνος του Mason (1974) μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη διαπίστωση της αιτιακής σχέσης μεταξύ της επαγγελματικής απασχόλησης και της γονιμότητας. Αναφορικά με το πρόβλημα της ερμηνείας της παραπάνω σχέσης, που εξετάζεται στο επόμενο μέρος, η Ni Bhrolchain (1980) τονίζει ότι «η ύπαρξη αιτιακής σχέσης είναι δυνατό να διερευνηθεί είτε με τον απλό αριθμό είτε με μια αναλογία των ετών εργασίας α) πριν από τη γέννηση του πρώτου παιδιού, β) όταν το παιδί είναι κάτω από μια δεδομένη ηλικία και γ) όταν το νεότερο παιδί είναι πάνω από μια δεδομένη ηλικία».

Οι παράγοντες οι οποίοι ελκύουν και συγκρατούν τις παντρεμένες γυναίκες στο εργατικό δυναμικό επιπίπτουν στην υπόθεση της ικανοποίησης —κινήτρων— ενδιαφέροντος για την εργασία. Έχει επανειλημμένα τονιστεί ότι όχι μόνο η εργασία αυτή καθ' εαυτήν, αλλά και η ικανοποίηση και η ανταμοιβή από την εργασία και η αφοσίωση στο ρόλο της εργασίας οδηγούν σε μειωμένη γονιμότητα (π.χ. Fortney, 1972· Preston, 1971· Whelpton κ.ά., 1966· Wolfe, 1975). Η ερμηνεία που δίνεται είναι ότι οι γυναίκες οι οποίες κατέχουν υψηλή θέση στο επάγγελμά τους, όπως π.χ. οι υπάλληλοι γρα-

2. Όταν η μητέρα έχει εργαστεί για σχετικά μικρό ή μεγάλο μέρος της έγγαμης ζωής της, ο αριθμός των παιδιών που αποκτά είναι υψηλότερος σε σύγκριση με τις ενδιάμεσες περιπτώσεις.

φείου, έχουν υψηλότερο ευκαιριακό κόστος, θεωρούνται περισσότερο προσανατολισμένες στην εργασία, έχουν εργοδότες που είναι πιο απρόθυμοι να παρέχουν άδειες μητρότητας και γενικά συναντούν περισσότερα εμπόδια στη διακοπή της επαγγελματικής τους απασχόλησης για τη γέννηση παιδιών, σε σύγκριση με τις γυναίκες με χαμηλή θέση και χαμηλή αμοιβή από την εργασία τους. Επίσης είναι πιθανότερο να επιτυγχάνουν καλύτερα στον οικογενειακό τους προγραμματισμό ώστε να περιορίζουν τις γεννήσεις τους στον αριθμό που αυτές επιθυμούν (Kupinsky, 1977).

Επίσης ερευνήθηκε η σχέση μεταξύ των στάσεων των γυναικών ως προς το ρόλο τους στην εργασία και στη μητρότητα. Σε γενικές γραμμές διαπιστώθηκε ότι οι γυναίκες οι οποίες εργάζονται για άλλους λόγους εκτός από οικονομικούς, τείνουν να έχουν μεγαλύτερη αφοσίωση στην εργασία τους και κατά συνέπεια χαμηλότερη γονιμότητα από εκείνες που εργάζονται για οικονομικούς λόγους (Kupinsky, 1971· Symeonidou, 1988· Tien, 1967). Άλλοι παράγοντες που έχουν σχέση με αυξημένη αφοσίωση στο ρόλο της εργαζόμενης είναι οι επαγγελματικές προοπτικές, η συνεχής απασχόληση και η εργασία με πλήρες ωράριο. Οι παράγοντες αυτοί, καθώς και άλλοι, χρησιμοποιήθηκαν για τη δημιουργία διαφόρων δεικτών αφοσίωσης στην εργασία (Kupinsky, 1977). Έχει βρεθεί από πολλούς ερευνητές, με μόνη εξαίρεση τον Mason (1974), ότι οι δείκτες αυτοί συνδέονται αρνητικά με τη γονιμότητα. Η καμπυλόγραμμη σχέση που παρατηρείται από τον Mason οφείλεται σε μεθοδολογικά προβλήματα στην ανάλυση των δεδομένων (Kupinsky, 1977).

Αναφορικά με τη χρονική κατανομή των γεννήσεων, σε σχέση με το ιστορικό της επαγγελματικής απασχόλησης της γυναίκας, μερικοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι γυναίκες που είναι περισσότερο προσανατολισμένες προς το ρόλο της εργαζόμενης παρουσιάζουν μικρότερα χρονικά διαστήματα μεταξύ των γεννήσεων (Keylitz, 1977, 1980· Deville 1977a, 1977b). Σ' αυτή την περίπτωση η συντόμευση της περιόδου τεκνοποίησης μπορεί να ερμηνευτεί ως διευκόλυνση για την επιστροφή της γυναίκας στο εργατικό δυναμικό. Άλλοι διαπίστωσαν ότι η επαγγελματική απασχόληση των γυναικών συσχετίζεται με μεγαλύτερα διαστήματα μεταξύ των γεννήσεων (Ni Bhrolchain, 1986· Symeonidou, 1988). Τέλος, διαπιστώθηκε ότι η σχέση λειτουργεί και προς τις δύο κατευθύνσεις (Ni Bhrolchain, 1985).

ΑΙΤΙΑΚΗ ΣΧΕΣΗ

Η βιβλιογραφία που παρουσιάστηκε μέχρι τώρα σχετικά με την ύπαρξη στις πιο πολλές περιπτώσεις αντίστροφης σχέσης μεταξύ της επαγγελματικής

απασχόλησης των γυναικών και της γονιμότητας, δεν δίνει πληροφορίες ως προς την κατεύθυνση της σχέσης αυτής. Οι θεωρητικές συζητήσεις δεν συμφωνούν στο αν θα πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στην επαγγελματική απασχόληση ή στη γονιμότητα. Υπάρχουν καταρχήν τέσσερις περιπτώσεις ερμηνείας της σύνδεσης μεταξύ των δύο αυτών μεταβλητών:

α) Η γονιμότητα επηρεάζει τη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό, δηλαδή οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερη ή μικρότερη ευκαιρία να εργαστούν ανάλογα με το μέγεθος της οικογένειάς τους.

β) Η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό επηρεάζει τη γονιμότητα, δηλαδή οι γυναίκες επειδή εργάζονται, περιορίζουν το μέγεθος της οικογένειάς τους.

γ) Υπάρχει αλληλεξάρτηση μεταξύ γονιμότητας και επαγγελματικής απασχόλησης.

δ) Η σχέση μεταξύ γονιμότητας και συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό είναι «νόθος» και προκαλείται από άλλους παράγοντες που επιδρούν τόσο στην επαγγελματική απασχόληση όσο και στη γονιμότητα.

Εμπειρικές μελέτες διαπίστωσαν την ύπαρξη και των τεσσάρων παραπάνω τρόπων διασύνδεσης μεταξύ των δύο μεταβλητών. Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η απασχόληση αποτελεί την εξαρτημένη μεταβλητή (Bower και Finegan, 1969· Desplanques, 1985· Desplanques και Saboulin, 1986· Sweet, 1970, 1971, 1973). Η ηλικία και ο αριθμός των παιδιών φαίνεται ότι είναι σ' αυτή την περίπτωση οι σημαντικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της γυναικείας απασχόλησης. Επιπλέον άλλοι επιστήμονες, ερευνώντας για την πιθανή αλληλεξάρτηση των δύο μεταβλητών, συμπεραίνουν ότι δεν υπάρχει αμοιβαία σχέση: η γονιμότητα επηρεάζει την επαγγελματική απασχόληση αλλά η σχέση δεν λειτουργεί αντίστροφα (Fleisher και Rhodes, 1979· Hoffman, 1985· Hout, 1978· Kyriazis και Henripin, 1982· Shultz, 1978· Smith-Lovin και Tickamyer, 1978).

Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η γονιμότητα αποτελεί την εξαρτημένη μεταβλητή (Boyer κ.ά., 1979· Bumpass και Westoff, 1970· Lery, 1984· Ryder και Westoff, 1971· Symeonidou, 1988· Whelpton κ.ά., 1966). Σ' αυτή την περίπτωση μπορούμε να πούμε σε γενικές γραμμές ότι η επαγγελματική απασχόληση των γυναικών επηρεάζει τη γονιμότητα και ότι ο ρόλος της εργαζόμενης επιδρά με τρόπο ώστε όσες γυναίκες εργάζονται να έχουν χαμηλότερη γονιμότητα απ' όσες δεν εργάζονται. Η τρίτη περίπτωση υποδηλώνει ότι η επαγγελματική απασχόληση της γυναίκας και η γονιμότητα είναι αλληλένδετες: ενώ οι εργαζόμενες γυναίκες έχουν λιγότερα παιδιά, συγχρόνως το ίδιο το γεγονός της ύπαρξης μικρότερης οικογένειας τους επιτρέπει να εργάζονται (Stycos και Weller, 1967). Σ' αυτή την περίπτωση, η ερώτηση που πρέπει να απαντηθεί είναι: προς ποια κατεύθυνση είναι αυτή η σχέση ισχυρό-

τερη, από την επαγγελματική απασχόληση προς τη γονιμότητα ή το αντίστροφο; Μερικά εμπειρικά αποτελέσματα έδειξαν ότι η ισχυρότερη κατεύθυνση είναι από τη γονιμότητα προς την επαγγελματική απασχόληση (Felmlee, 1986, Klitzing κ.ά., 1987· Mott, 1972· Rosenzweig, 1976). Άλλα αποτελέσματα φανερώνουν ότι η κυρίαρχη οδός είναι από την επαγγελματική απασχόληση προς τη γονιμότητα (Engracia, 1981· Salvini, 1985· Stolzenberg και Waite, 1977· Waite και Stolzenberg, 1976). Μια τέταρτη περίπτωση είναι ότι η σχέση που παρατηρείται μεταξύ των δύο μεταβλητών είναι νόθος και τόσο η γέννηση παιδιών όσο και η εργασία καθορίζονται από άλλες κοινές μεταβλητές (Mincer, 1963· Terry, 1975· Van Loo και Bagozzi, 1984). Στην ερώτηση πότε εμφανίζονται οι προτιμήσεις και πότε παίρνονται οι αποφάσεις για επαγγελματική απασχόληση και τεκνοποίηση μερικοί ερευνητές απαντούν ότι υπάρχει αλληλουχία των γεγονότων (δυναμική προσέγγιση) κατά τη διάρκεια του κύκλου ζωής των γυναικών και ότι για τη λήψη μιας απόφασης επιδρούν τόσο η προηγούμενη εργασιακή εμπειρία όσο και οι μέχρι τη στιγμή εκείνη γεννήσεις. Άλλοι συμπεραίνουν ότι οι αποφάσεις για την επαγγελματική απασχόληση και τη γονιμότητα λαμβάνονται είτε πριν από το γάμο (Blake, 1970· Mason, 1974) είτε την εποχή του γάμου (Tien, 1967). Ο Cramer (1980), πρώτος έδωσε έμφαση στα μεθοδολογικά προβλήματα που εμφανίζονται όταν χρησιμοποιείται δυναμική εξίσωση «μοντέλων» (υποδείγματα), για τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ γονιμότητας και επαγγελματικής απασχόλησης, ενώ συγχρόνως τόνισε την ανάγκη της υιοθέτησης μιας δυναμικής προσέγγισης. Ενώ γενικά αναγνωρίζεται συνεχώς περισσότερο η ανάγκη προσέγγισης του θέματος από δυναμική παρά από στατική σκοπιά, επισημαίνονται επίσης τα σοβαρά τεχνικά προβλήματα που προκύπτουν όταν τα υποδείγματα για την ανάλυση της γονιμότητας χρησιμοποιούν στοιχεία για τις γεννήσεις σε διάφορα στάδια του κύκλου ζωής αντί του συνολικού αριθμού (Willis, 1987).

Η διερεύνηση της ύπαρξης ή μη αιτιακής σχέσης μεταξύ της γονιμότητας και της απασχόλησης των γυναικών χρησιμοποιήθηκε για την εξακρίβωση της ύπαρξης ή μη ασυμβατότητας μεταξύ των ρόλων της μητρότητας και της γυναικείας απασχόλησης στην Ελλάδα και ειδικότερα στην Περιφέρεια Πρωτεύουσας (για αναλυτική παρουσίαση του θέματος βλ. Symeonidou, 1988· Magdalinos, Symeonidou, υπό δημοσίευση).³ Με βασική υπόθεση ότι η γονιμότητα και η απασχόληση προσδιορίζονται ταυτόχρονα, ενώ οι στάσεις των γυναικών για τους ρόλους των δύο φύλων λειτουργούν ως ενδιάμεση

3. Τα στοιχεία προέρχονται από την έρευνα του ΕΚΚΕ «Κοινωνικοοικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της γονιμότητας στην Ελλάδα», που πραγματοποιήθηκε από ομάδα έρευνας με υπεύθυνη τη γράφουσα.

μεταβλητή, προκύπτει ότι η γυναικεία απασχόληση ασκεί στατιστικά σημαντική αρνητική επίδραση στη γονιμότητα τόσο άμεση όσο και έμμεση, μέσω της μεταβλητής των στάσεων των γυναικών για τους ρόλους των δύο φύλων, ενώ δεν φαίνεται να υπάρχει στατιστικά σημαντική επίδραση της γονιμότητας στη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Το αποτέλεσμα αυτό δεν συμφωνεί με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών, κυρίως στις ανεπτυγμένες χώρες, σύμφωνα με τα οποία η γονιμότητα επιδρά στη γυναικεία απασχόληση. Το διαφορετικό αυτό αποτέλεσμα μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι, όπως έχει προκύψει από την έρευνα, οι γυναίκες στην Ελλάδα συνηθίζουν είτε να εργάζονται συνέχεια μετά το γάμο ή να σταματούν και να μην επανετάσσονται στο εργατικό δυναμικό.⁴

Ένα άλλο ενδιαφέρον αποτέλεσμα της ανάλυσης είναι ότι οι στάσεις για τους ρόλους των δύο φύλων επιδρούν θετικά στη γονιμότητα. Οι γυναίκες με πιο ριζοσπαστικές στάσεις για τους ρόλους των δύο φύλων τείνουν να αποκτήσουν περισσότερα παιδιά, ενώ οι γυναίκες με πιο παραδοσιακές αντιλήψεις δίνουν μεγαλύτερη σημασία στις ευθύνες που συνδέονται με τη γέννηση των παιδιών και μετά την απόκτηση ενός ή δύο παιδιών είναι πιθανόν να αισθάνονται αδυναμία να ανταποκριθούν στις σύμφωνα με τα πιο παραδοσιακά πρότυπα προσδοκίες τους για την ανατροφή τους. Επιπλέον, οι γυναίκες αυτές δυσκολότερα ζητούν τη βοήθεια του συζύγου ή χρησιμοποιούν τις διευκολύνσεις που υπάρχουν για τη φύλαξη των παιδιών. Επομένως, στην προσπάθεια ερμηνείας της γονιμότητας η μεταβολή των στάσεων για τους ρόλους των δύο φύλων λειτουργεί ως μία μεταβλητή κόστους που συνδέεται αρνητικά με την εργασία που απαιτείται για τη φροντίδα των παιδιών, στις περιπτώσεις που η γυναίκα επιθυμεί να εκπληρώσει τις σύμφωνα με τα πρότυπά της προσδοκίες της.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι η επαγγελματική απασχόληση των γυναικών έχει σημαντική σχέση με τη συμπεριφορά τους ως προς την τεκνοποίηση.

Κατά κανόνα η σχέση μεταξύ της γονιμότητας και της γυναικείας απασχόλησης είναι αρνητική, ιδιαίτερα στις ανεπτυγμένες χώρες, όπου υπάρχει ασυμβατότητα μεταξύ των ρόλων της μητρότητας και της γυναικείας απασχόλησης. Η παρατηρούμενη αρνητική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών είναι εντονότερη ανάμεσα στις εργαζόμενες γυναίκες με ριζοσπαστικές αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων, όσες έχουν ενδιαφέρον

4. Η συμπεριφορά αυτή μπορεί να οφείλεται στην ανελαστικότητα της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα (π.χ. μη ύπαρξη μερικής απασχόλησης, μη ύπαρξη εκτεταμένης άδειας για λόγους μητρότητας, κλπ.), η οποία συνεπάγεται υψηλό κόστος σε περίπτωση που οι γυναίκες σταματήσουν την εργασία τους, και στη συνέχεια προσπαθήσουν να επανεταχθούν στο εργατικό δυναμικό.

για την εργασία τους και όσες έχουν σχετικά υψηλό ευκαιριακό κόστος.

Η απόφαση μιας γυναίκας να εργαστεί είναι το αποτέλεσμα μιας πολύπλοκης διαδικασίας που έχει σχέση με κρίσεις αξιών και στάσεων όσον αφορά το ευκαιριακό της κόστος, τη συμβατότητα μεταξύ οικογενειακών και μη ρόλων της στάσης της για τους ρόλους των δύο φύλων και την αφοσίωσή της στην εργασία. Όσο υψηλότερο είναι το ευκαιριακό κόστος, όσο περισσότερο συμβιβάζονται οι ρόλοι της μητέρας και της εργαζόμενης, όσο πιο ριζοσπαστικές είναι οι αντιλήψεις των γυναικών για τους ρόλους των δύο φύλων και όσο υψηλότερος είναι ο βαθμός αφοσίωσής τους στην εργασία, τόσο πιθανότερο είναι να εργάζονται ή να επιθυμούν να εργαστούν.

Οι αιτιακές σχέσεις μεταξύ γονιμότητας και επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών είναι δυνατόν να λειτουργούν και προς τις δύο κατευθύνσεις: δηλαδή τόσο από τη γονιμότητα στην επαγγελματική απασχόληση όσο και από την απασχόληση στη γονιμότητα. Επιπλέον οι δύο μεταβλητές μπορεί να αλληλοσυσχετίζονται ή η σχέση να είναι νόθος. Αν οι δύο μεταβλητές αλληλοσυσχετίζονται, το στάδιο του κύκλου ζωής στο οποίο αυτό συμβαίνει μπορεί να είναι: πριν από το γάμο, την εποχή του γάμου, ή ακόμα η επαγγελματική απασχόληση και η γονιμότητα να αλληλοεπηρεάζονται διαδοχικά.

Με βάση τα στοιχεία της έρευνας του ΕΚΚΕ «Κοινωνικοοικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της γονιμότητας στην Ελλάδα», η σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών φαίνεται να λειτουργεί, τουλάχιστον στην Περιφέρεια της Πρωτεύουσας, μόνο προς μια κατεύθυνση, δηλαδή από την απασχόληση στη γονιμότητα. Η γυναικεία απασχόληση ασκεί στατιστικά σημαντική αρνητική επίδραση στον αριθμό των παιδιών που αποκτούν οι γυναίκες, τόσο άμεσα όσο και έμμεσα, μέσω των στάσεων των ίδιων των γυναικών για τους ρόλους των δύο φύλων, ενώ δεν παρατηρείται στατιστικά σημαντική επίδραση της γονιμότητας στη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό.

Τέλος, με βάση όλα όσα αναφέρθηκαν στο άρθρο αυτό, μπορεί γενικά να ειπωθεί ότι η σχέση μεταξύ της γονιμότητας και της γυναικείας απασχόλησης στις ανεπτυγμένες χώρες θα τείνει σταδιακά να εξαλειφθεί, λόγω της μεταβολής των στάσεων του πληθυσμού για τους ρόλους των δύο φύλων, σε συνδυασμό με τις αυξανόμενες κοινωνικές παροχές για τα παιδιά, και κυρίως τις συντελούμενες, λόγω της τεχνολογικής ανάπτυξης, μεταβολές στον τόμο της εργασίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Blake J., 1970, «Demographic Science and the Redirection of Population Policy», σ. 326-47 στο *Social Demography*, (επιμ.) T. Ford και G. De Jong, Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Booth A. και D. Duvall, 1981, «Sex-Roles and the Link Between Fertility and Employment», *Sex-Roles*, 7, 847-56.
- Bowen W.C. και T.A. Finegan, 1969, *The Economics of Labour Force Participation*, Princeton, N.J., Princeton University Press.
- Boyer P. κ.ά., 1979, *La Régulation de la Fécondité: L'Influence des Variations de l'Offre de Travail dans les Pays Industriels – Analyse Prévisionnelle*, Grenoble, Université des Sciences Sociales de Grenoble, Sciences Economiques.
- Britton M. και C.M. Langford, 1976, «Work Since Marriage», σ. 69-80, στο *Birth Control Practice and Marital Fertility in Great Britain*, (επιμ.) C.M. Langford, Λονδίνο. Population Investigation Committee, London School of Economics.
- Bumpass L.L. και C.F. Westoff, 1970, *The Later Years of Childbearing*, Princeton, Princeton University Press.
- Clarkson F.E. κ.ά., 1971, «Family Size and Sex-Role Stereotypes» in *Family in Transition: Rethinking Marriage, Sexuality, Child Rearing and Family Organization*, (επιμ.) A.S. και J.H. Skolnick, Βοστώνη, Little Brown.
- Collver A., και E. Langlois 1962, «The Female Labour Force Participation in Metropolitan Areas: An International Comparison», *Economic Development and Cultural Change*, 10, 367-85.
- Cramer J., 1979, «Employment Trends of Young Mothers and the Opportunity Cost of Babies in the United States», *Demography*, 16, 177-197.
- , 1980, «Fertility and Female Employment: Problems of Causal Direction», *American Sociological Review*, 45, 167-190.
- Desplanques, G. 1985, «Principaux Resultats de l'Enquête sur les Familles. Nuptialité-Fécondité», Les Collections de l'INSEE serie D., αρ. 104.
- Desplanques G. και M. Saboulin, 1986, «Activité Feminine: Carrières Continues et Discontinues», *Economie et Statistique*, 193-194.
- Deville J.C., 1977a, «Activité Feminine et Fécondité». *Economie et Statistique*, 93, 51-58.
- , 1977b, «Analyse Harmonique du Calendrier de Constitution des Familles en France», *Population*, 32, 17-63.
- Engracia L.T., 1981, *Female Labour Force Participation and Fertility in the Philippines*, Logn. Utah, Utah State University.
- Falconer Mary K., 1983, *Female Labor Force Participation, Market Structure and Fertility: United States, 1975-76*, Florida State University, Tallahasee.
- Felmlee D.H., 1986, «The Interdependence of Women's Fertility and Labour Force Participation», Research Paper, Department of Sociology, Indiana University.
- Feyisetan Bamikale B.J., 1985, «Fertility and Female Employment in Lagos, Nigeria», *Genus*, 41 (1-2), 57-76.
- Fleisher B.M. και Rhodes G.F., 1979, «Fertility, Women's Wage Rate and Labor Supply» *American Economic Review*, 69, 14-24.
- Fortney J., 1972, «Achievement as an Alternative Source of Emotional Gratification to Childbearing», Paper presented at the annual meeting of the Population, Association of America.
- Freedman R., P.K. Whelpton και A.A. Campbell, 1959a, *Family Planning, Sterility and Population Growth*, Νέα Υόρκη, Mc Graw-Hill Book Company.
- Freedman R., G. Baumert και M. Bolte, 1959b, «Expected Family Size and Family Size Values in West Germany», *Population Studies*, 13, 136-150.

- Freedman R. και L. Coombs, 1966, «Economic Considerations in Family Growth Decision», *Population Studies*, 20, 197-222.
- Genell M., 1967, «Fertility and Development in Brazil», *Demography*, 4, 143-57.
- Groat H.T., R.L. Workman και A.G. Neal, 1976, «Labor Force Participation and Family Formation: A Study of Working Mothers», *Demography*, 13, 115-125.
- Gurak Douglas T. και Mayn Kritz, 1982, «Female Employment and Fertility in the Dominican Republic: A Dynamic Perspective», *American Sociological Review*, 47, 810-8.
- Haas P.H., 1972, «Maternal Role Incompatibility and Fertility in Metropolitan Latin America», *Journal of Social Issues*, 28, 111-27.
- Havens E.M., 1972, «The Relationship between Labor Force Participation and Fertility Rates», Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association.
- Heer D.M., 1964, «Fertility Differences between Indian and Spanish-Speaking Parts of Andean Countries», *Population Studies*, 18, 71-84.
- Hoffman E.P., 1985, «Fertility and Female Employment», *Quarterly Review of Economics and Business*, 25: 85-95.
- Hollerbach P., 1980, «The Relationship between Female Employment and Fertility», Report submitted to the National Academy Panel on Fertility Determinants in Developing Nations.
- Hout M., 1978, «The Determinants of Marital Fertility in the United States, 1968-1970, Inferences from a Dynamic Model», *Demography*, 15, 139-60.
- Jaffe A.J. και K. Azumi, 1960, «The Birth Rate and Cottage Industries in Underdeveloped Countries», *Economic Development and Cultural Change*, 9, 52-63.
- Jensen An-Magri H., 1986, «Do Employed Women Have a Different Fertility Pattern from Non-Employed Women? An Illustration of Hazard Rate Methodology», *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 27, 334-56.
- Keylitz N. 1977, *Applied Mathematical Demography*, Wiley, Λονδίνο.
- , 1980, «Population Appearances and Demographic Reality», *Population and Development Review*, 6, 47-64.
- Klijzing E. κ.ά., 1987, «Static Versus Dynamic Analysis of the Interaction between Female Labour Force Participation and Fertility», Paper presented at the European Population Conference organized by the I.U.S.S.P. at Jyvaskyla Finland in 1987.
- Kupinsky S., 1971, «Non-Familial Activity and Socio-economic Differentials in Fertility», *Demography*, 8, 353-367.
- , 1977, «The Fertility of Working Women in the United States: Historical Trends and Theoretical Perspectives», σ. 186-249, στο *The Fertility of Working Women. A Synthesis of International Research*, επιμ. S. Kupinsky, Νέα Υόρκη, Praeger Publishers.
- Kyriazis N. και J. Henripin, 1982, «Women's Employment and Fertility in Quebec», *Population Studies*, 36, 431-440.
- Lery A., 1984, «Working Women in 1982, Do not Have Fewer Children than those in 1968», *Economie et Statistique*, 171-72, 25-34.
- Macura M., 1985, «Marital Fertility and Employment in Non-Agricultural Sectors in Yugoslavia», σ. 403-33, στο *Fertility in Developing Countries: an Economic Perspective on Research and Policy Issues*, επιμ. Chazi M. Farooq και George B. Simmons, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη.
- Magdalinos M. και H. Symeonidou, «Modelling the Fertility - Employment Relationship, Simultaneity and Misspecification Testing», *European Journal of Population* (υπό δημοσίευση).
- Μαγγιώρου Μ., 1985, «Ο λειτουργισμός στην Πολιτική Θεωρία και οι επιπτώσεις του στη γυναικεία καταπίεση - Ένα παράδειγμα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 57, 3-23.
- Mason Karen O., 1974, *Women's Labour Force Participation and Fertility*, Research Triangle Park. N.C. Center for Population Research and Services, Research Triangle Institute.
- Mincer J., 1963, «Market Prices, Opportunity Costs and Income Effects», σ. 67-82, στο *Measurement in Economics Studies in Mathematical Economics and Econometrics in Memory*

- of *Yehuda Grunfeld*, επιμ. C.F. Christ κ.ά., Stanford, Stanford University Press.
- Mott F. 1972, «Fertility, Life Cycle Stage and Female Labor Force Participation in Rhode Island: A Retrospective View», *Demography*, 9, 173-85.
- Μουσουρούου Λ., 1983, *Κύκλος της οικογενειακής ζωής και γυναικεία απασχόληση*, διδακτορική διατριβή, Πάντειος Σχολή.
- Myrdal A. και V. Klein, 1956, *Women's Two Roles: Home and Work*, Λονδίνο, Routledge and Kegan Paul.
- Namhoodiri N.K., 1964, «The Wife's Work Experience and Child Spacing», *Milbank Memorial Fund Quarterly*, 42, 65-77.
- Ni Bhrolchain M., 1980, *Fertility and Female Employment. What Relationship? A Review of Micro-level Issues and Evidence*, Centre for Population Studies. London School of Hygiene and Tropical Medicine. University of London.
- , 1985, «Birth Intervals and Women's Economic Activity», *Journal of Biosocial Science*, 17, 31-46.
- , 1986, «Women's Paid Work and the Timing of Births. Longitudinal Evidence», *European Journal of Population*, 2, 43-70.
- Oppenheimer V., 1977, «The Sociology of Women's Economic Role in the Family», *American Sociological Review*, 42, 387-406.
- Πετρινώτη-Κώνστα Ξ., 1981, *Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της γυναικείας συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα, 1961, 1971. Οικονομική διερεύνηση*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα, Πάντειος Σχολή.
- Preston Samuel H., 1971, «Marital Fertility and Female Employment Opportunity», Paper presented at the annual meeting of the Population Association of America.
- Rosenzweig M.R., 1976, «Female Work Experience, Employment Status and Birth Expectations: Sequential Decision - Making in the Philippines», *Demography*, 13, 339-56.
- Ryder N.B. και C.F. Westoff, 1971, *Reproduction in the United States*, Princeton, Princeton University Press.
- Safilios-Rothschild C., 1970, «The Influence of Wife's Degree of Work Commitment upon Some Aspects of Family Organization and Dynamics», *Journal of Marriage and the Family*, 32, 681-91.
- Salvini S., 1985, «Causal Models for the Analysis of the Relationship between Fertility and Female Employment», σ. 229-44, στο *Contribution of Italian Status to the R.U.S.S.P. xx - General Conference, Firenze, 5-12 Giugno 1985*, Consiglio Nazionale delle Ricerche, Istituto de Ricerche sulla Popolazione: Rome.
- Scanzoni J., 1975, *Sex-Roles, Life Styles and Childbearing*, Νέα Υόρκη, The Free Press.
- Shortlidge R.L. και A.I. Kohen, 1975, «Prospective Fertility Among Young Women in the United States: The Determinants of Fertility Expectations and Ideals», Mimeographed paper, Columbus, Center for Human Resource Research, Ohio State University.
- Schultz T.W., 1978, «The Influence of Fertility on Labor Supply of Married Women: Simultaneous Equation Estimates», *Review of Labor Economics*, 2, 273-351.
- Smith S.K. 1981, «Women's Work, Fertility and Competing Time Use in Mexico City», *Research in Population Economics*, 3, 167-87.
- Smith-Lovin L. και A.R. Tickamyer, 1978, «Nonrecursive Modelle of Labour Force Participation, Fertility Behaviour and Sex-Role Attitudes», *American Sociological Review*, 43, 541-57.
- Sobol M.G., 1973, «A Dynamic Analysis of Labor Force Participation of Married Women of Childbearing Age», *The Journal of Human Resources*, 8, 497-505.
- Standing G., 1978, *Labour Force Participation and Development*, Γενεύη, International Labour Organization.
- Stolzenberg R.M. και L.J. Waite, 1977, «Age, Fertility Expectations and Plans for Employment», *American Sociological Review*, 42, 769-83.

- Stycos J.M. και R.H. Weller, 1967, «Female Working Roles and Fertility», *Demography*, 4, 210-217.
- Συμεωνίδου Χ., 1986, «Γονιμότητα και απασχόληση των γυναικών. Μια πρώτη προσέγγιση του θέματος για την Περιφέρεια Πρωτεύουσας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 61, 188-200.
- Symeonidou H., 1988, *Employment and Fertility of Women in the Greater Athens Area*, Ph. D. Thesis University of London.
- Sweet J.A., 1970, «Family Composition and the Labour Force Activity of American Wives», *Demography*, 7, 195-209.
- , 1971, «Labor Force Re-entry by Mothers of Young Children», Paper presented at the annual meetings of the Population Association of America.
- , 1973, *Women in the Labor Force*, Νέα Υόρκη, Seminar Press.
- Terry G.B., 1974, *The Inter-relationship between Female Employment and Fertility: A Secondary Analysis of the GAF Study, 1960*, Springfield, Va, Clearinghouse for Federal Scientific and Technical Information.
- , 1975, «Rival Explanations in the Work-Fertility Relationship», *Population Studies*, 29, 191-205.
- Tien H.Y., 1965, *Social Mobility and Controlled Fertility*, New Haven, College and University Press.
- , 1967, «Mobility, Non-familial Activity and Fertility», *Demography*, 4, 218-28.
- Van Loo M.F. και R.P. Bagozzi, 1984, «Labor Force Participation and Fertility: A Social Analysis of Their Antecedents and Simultaneity», *Human Relations*, 37, 941-67.
- Véron J., «Activité Feminine et Fécondité: Rejet de l'Hypothèse d'une Stricte Dépendence», Paper presented at the European Demographic Conference 1967 in Jyväskylä, Φιλανδία.
- Waite L.J. και Stolzenberg R.M., 1976, «Intended Childbearing and Labour Force Participation of Young Women: Insights from Non-Recursive Models», *American Sociological Review*, 41, 235-52.
- Ware H., 1976, «Fertility and Work-Force Participation: The Experience of Melbourne Wives», *Population Studies*, 30, 413-27.
- Weller R.H., 1967, «Female Work Experience and Fertility in San Juan, Puerto Rico: A Study of Selected Lower and Middle Income Neighborhoods», Ph.D. Dissertation, Cornell University.
- , 1968a, «The Employment of Women. Dominance and Fertility», *Journal of Marriage and the Family*, 30, 437-42.
- Whelpton P.K., A.A. Cambell και J.E. Patterson, 1966, *Fertility and Family Planning in the United States*, Princeton, N.J. Princeton University Press.
- Willis R., 1987, «The Family. What Have we Learned from the Economics of the Family?», *American Economic Review*, 77, 68-81.
- Wolfe B., 1975, «Interrelation of Fertility and Women's Labor Force Participation with Particular Emphasis on Education», Paper presented at annual meeting of the Population Association of America.
- Zimmermann K.F., 1984, «The Dynamics of Women's Labor Force Participation and Fertility: a Simultaneous ARX-Model» στο *Economic Consequences of Population Change in Industrialized Countries*, Proceedings of the Conference on Population Economics Held at the University of Paderborn, Δυτική Γερμανία, 1-3 Ιουνίου, 1983, επιμ. G. Steinmann, Springer - Verlag, Νέα Υόρκη/Βερολίνο.